

Irena Kraševac

Institut za povijest umjetnosti, Zagreb

Dragutin Morak – zanemareni kipar našeg 19. stoljeća

Izvorni znanstveni rad – *Original scientific paper*

Predan 28. 8. 2007. – Prihvaćen 30. 9. 2007.

UDK 73 Morak, D.

Sažetak

Većina skulpturalne dekoracije reprezentativnih zagrebačkih palača, crkvenih pročelja i oltara druge polovine 19. stoljeća atribuirana je Dragutinu Moraku, kiparu koji je iskustvo stekao radeći u Beču, a u Hrvatsku dolazi na poziv Hermana Bolléa. Nastanjuje se u Zagrebu i postaje prvim učiteljem modeliranja na tek osnovanoj Obrtnoj školi, 1882. godine, na kojoj formira prvu generaciju kipara hrvatske moderne, Roberta Frangeša Mihanovića i Rudolfa Valdeca. Njegove skulpture podjednako su zastupljene na sakralnoj i na profanoj arhitekturi, ponaj-

više upravo na gradnjama Hermana Bolléa te Hönigsberga i Deutscha. Sakralnu skulpturu Morak kleše po modelima Josefa Beyera, istaknutoga historicističkoga bečkoga kipara, a česte su i vlastite kreacije, koje perfekcijom izvedbe slijede uvriježeni akademski neoklasicistički stil zreloga historicizma. U dosadašnjoj povijesnoumjetničkoj literaturi tek uzgredno spominjan, Morak zaslužuje temeljitiju obradu i primjerenije mjesto u povijesti hrvatskoga kiparstva.

Ključne riječi: *Dragutin Morak, historicizam, skulptura, arhitektonska dekoracija, oltar*

Skulptura 19. stoljeća u sjeverozapadnoj Hrvatskoj

U prvoj polovini 19. stoljeća na području sjeverozapadne Hrvatske nema izrazitijega autorskoga kiparskog imena. Malobrojne narudžbe, uglavnom za crkvene potrebe, udovoljavaju se uvozom. Tako za Zagrebačku prvostolnicu biskup Juraj Haulik naručuje kod Münchenskoga kipara Anselma Sickingera, specijaliziranog za sakralnu skulpturu, novi neogotički oltar, koji je uništen u potresu 1880., te kipove dvanaestorice svetaca i proroka, tzv. *Curia caelestis*, postavljenih na konzole u svetištu 1847. godine,¹ dok za novopodignutu Kapelu sv. Jurja u Maksimiru 1864. godine naručuje inventar iz Innsbrucka u Tirolu. Nakon toga, većina narudžbi za crkvenu opremu stizat će iz radionica u južnotirolskom St. Ulrichu.² Od kipara domaćeg podrijetla na prostoru Hrvatskog zagorja, Međimurja i Podravine u razdoblju druge polovine 19. stoljeća bio je djelatlan Jakov Bizjak, koji u maniri kasnog baroka izrađuje drvene oltarne skulpture,³ a prvi kipar domaćeg podrijetla s akademskim školovanjem, Ivan Rendić, nastanio se 1877. nakratko u Zagrebu, koji napušta već 1880. nakon što mu je u razornom zagrebačkom potresu 9. studenog 1880. uništen atelijer, ali i zbog neslaganja s novom sredinom. Rendićev zagrebački opus čine javni i grobljanski spomenici.⁴ Također akademski školovan kipar

Vatroslav Donegani, glavninu je svoga kiparskog opusa izradio za Đakovačku katedralu.⁵

Veliki zamah izgradnje Zagreba tijekom posljednja dva desetljeća 19. stoljeća izazvao je potrebu za brojnim graditeljima i majstorima umjetničkog obrta. Oni su se okupili oko vodećeg arhitekta Hermana Bolléa i Obrtne škole, osnovane 1882. godine zaslugom njegovom i Ise Kršnjavija. Potrebne skulpturalne dekoracije Bolléovih najvećih projekata, obnove Zagrebačke katedrale i Hodočasničke crkve Majke Božje Snježne u Mariji Bistrici, te niz arhitektonskih projekata kako sakralne, tako i profane gradnje, na kojima se prema modi historicizma pojavljuje bogata arhitektonska dekoracija, izveli su ponajvećim dijelom dvojica kipara, Dragutin Morak i Ignjat Franz, učitelji Obrtne škole.

Veliku revalorizaciju razdoblja historicizma, opusa Hermana Bolléa i majstora Obrtne škole započela je Željka Čorak, simpozijem i dvjema izložbama u Zagrebu, 1976. i 1980. godine,⁶ a u katalogu posljednje zabilježena je i prva Morakova kratka biografija i popis tada poznatih djela.⁷ Autorica ga spominje u tekstovima o Zagrebačkoj katedrali, poglavito vezano uz recentnu obnovu.⁸ U knjizi Lelje Dobronić o zagrebačkim graditeljima u doba historijskih stilova posebno je poglavlje posvećeno arhitektonskom skulpturalnom ukrasu kao po-

sebnj granu primijenjene umjetnosti u 19. stoljeću, a među kiparima i klesarima djelatnima u Zagrebu krajem 19. stoljeća spominje i Dragutina Moraka.⁹ U kontekstu djelovanja Ise Kršnjavija, a također u okviru Bolléovih projekata, navodi ga u svojim tekstovima i Olga Maruševski.¹⁰ Veću zasebnu pažnju i cjelovitiji uvid u Morakov kiparski opus dala je Jelena Uskoković na izložbi *Historicizam u Hrvatskoj*, održanoj u Zagrebu 2000. godine, za koju je obradila arhitektonsku plastiku uglavnom profanih građevina, dok ga u kontekstu sakralnog kiparstva spominje Nela Tarbuk.¹¹

Česta su djela na kojima susrećemo radove dvojice kipara, na kojima Ignjat Franz kleše oltarnu arhitekturu i ornamentalnu dekoraciju, dok Morak izrađuje kipove. Kao učitelji na Obrtnoj školi u Zagrebu od njezina osnutka, Franz i Morak dali su velik doprinos školovanju mladih kipara i klesara. Njihovim dolaskom u Zagreb izravno se prenose bečka iskustva na području historicističke arhitektonske dekoracije i kiparstva, koja su snažno preplavila i naš prostor tijekom posljednja dva desetljeća 19. stoljeća. Dolaskom iz središta Monarhije, u kojem se odvijala živa graditeljska i obnoviteljska aktivnost, u njezinu gornjohrvatsku provinciju postaju majstori bez konkurencije. Svoja su imena kroatizirali,¹² a pozamašnjim opusom koji su ostavili i pedagoškim djelovanjem – kao prvi učitelji prvaka hrvatske moderne Roberta Frangeša i Rudolfa Valdeca, upisali su se u hrvatsku povijest umjetnosti, koja im mora posvetiti dostojno mjesto u kiparstvu 19. stoljeća, gdje dosad nisu bili adekvatno valorizirani i zastupljeni.

Životopis

Dragutin Morak gotovo je cijelo stoljeće zanemaren i tek sporadično spominjan, nerijetko s različitim i krivim navođenjem imena.¹³ Malobrojne biografske podatke o kiparu doznajemo iz njegove smrtovnice, u kojoj je upisano da je umro u Zagrebu 22. lipnja 1922., u 83-oj godini. Rubrike o državljanstvu, bračnom stanju i imenima roditelja nisu ispunjene.¹⁴ O njegovu životu zasada znamo vrlo malo, osim da je stanovao u Prilazu br. 20 te da je pokopan na Mirogoju.¹⁵ U Zagreb je došao kao školovan i formiran majstor, jer stupa u službu nastavnika na Obrtnoj školi u 40-oj godini života.¹⁶

U sačuvanoj arhivskoj građi Obrtne škole u Zagrebu rijetki su dokumenti u kojima se spominje ime kipara Moraka.¹⁷ Prvi sačuvani dokument njegov je autograf *Očitovanje*, u kojem se »obvezuje na Obrtnoj školi u Zagrebu naučnike podučavati u modelovanju uz godišnju nagradu od 200 forinta«.¹⁸ Odlukom tadašnjeg vladina predstojnika Odjela za bogoštovlje i nastavu Ivana Vončine od 1. siječnja 1883. godišnja nagrada (plaća) povećana mu je na 350 forinti s »obzirom na povećani broj učevnih sati«.¹⁹ Zbog povećanja satnice u listopadu 1883. plaća mu je povišena na 450 forinti.²⁰ Iso Kršnjavi obraća se 1884. Vladi s molbom da Morak preuzme i podučavanje frekventanata Obrtne škole uz povećanje plaće.²¹ Nakon četverogodišnjeg rada na Obrtnoj školi, u kojoj je sudjelovao od samog osnutka 1882. godine, Morak je u kolovozu 1886. zatražio jednomjesečni dopust od 1. do 30. rujna s obrazloženjem da »kani vrieme svog

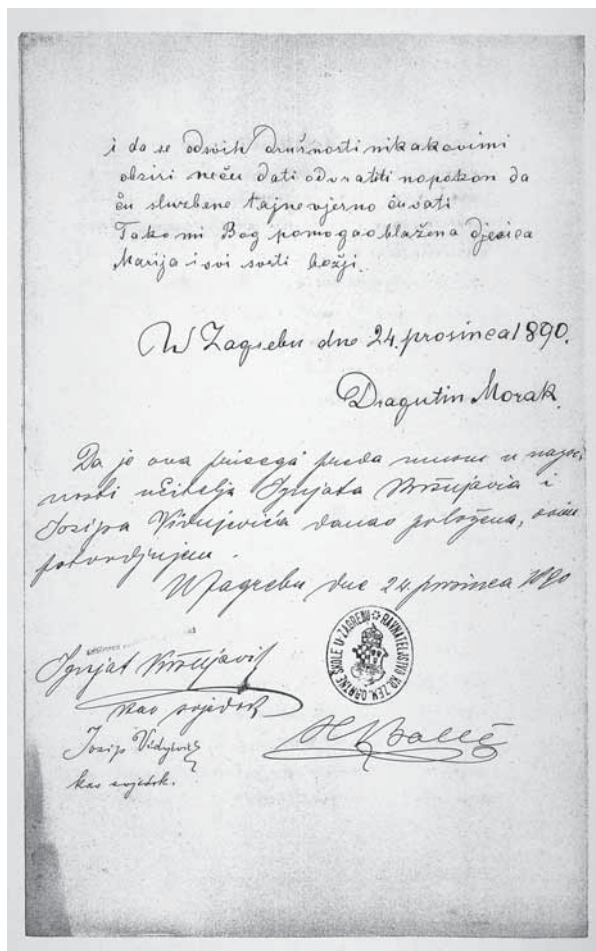
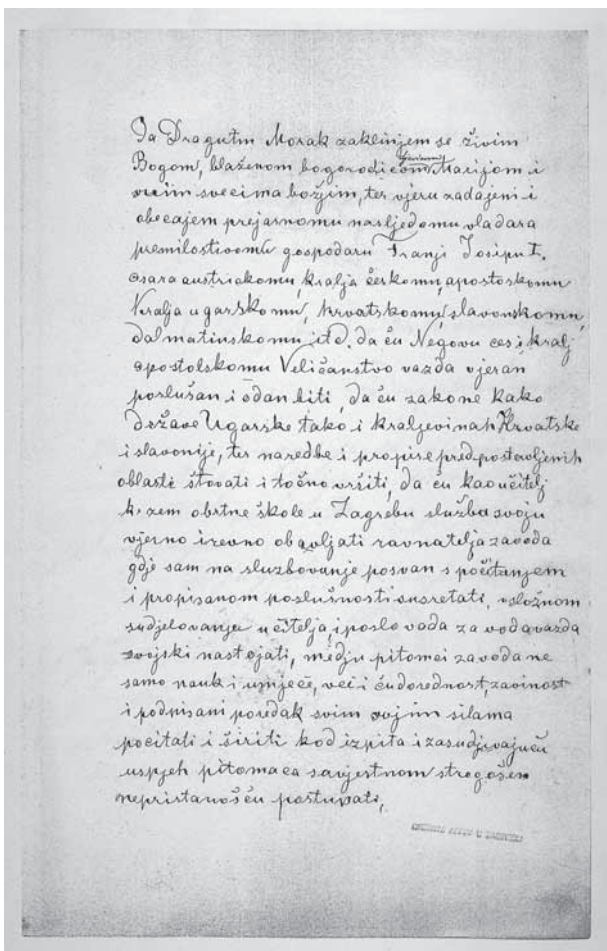
dopusta u Beču proboraviti, te se okoristiti razmatranjem i proučavanjem najnovijih djela njegove struke«. Direktorij Obrtne škole u sastavu Iso Kršnjavi, Herman Bollé i Eduard Suhin podržali su Morakovu molbu.²² Ostali dokumenti u kojima se spominje Morak uglavnom su razni popisi nastavnika Obrtne škole koje zahtijeva porezna uprava ili vladin Odjel za bogoštovlje i nastavu. Tako iz Popisa učitelja i poslovođa namještenih na kr. Obrtnoj školi s oznakom plaće i stana, upućenoga Poreznomu nadzorništvu u Zagrebu od 20. siječnja 1887. doznajemo da mu je plaća 900 forinti, a stanuje u Preradovićevoj 50,²³ a od 1889. u Nikolićevoj ulici br. 11.²⁴ Ljeti 1888. Morak je još jednom zatražio dopust radi odlaska u Beč »iz obiteljskih svojih odnošajih«.²⁵ U popisu Poreznom nadzorništvu iz 1889. uz Morakovo se ime navodi plaća od 900 forinti i podatak da je oženjen. Iz arhivskih se dokumenata pojavilo dosad potpuno nepoznato ime žene koja je također sudjelovala u umjetničkom životu devetnaestostoljetnog Zagreba vezano uz rad Obrtne škole. Prvi je put ime Jelene Morak zapisano na popisu frekventanata i frekventantica Obrtne škole koji putuju na Zemaljsku izložbu u Budimpeštu u srpnju 1885. godine.²⁶ Poznato je da je Obrtna škola redovito priređivala izložbe radova svojih polaznika. Tako iz popisa radova frekventantica keramičkog odjela koji su prodani na izložbi 1886. godine doznajemo da je Helene Morak prodala po jedan cilindar, vazru i tanjur za posluživanje osječkom Gradskom poglavarstvu za svotu od 1.55 forinti.²⁷

Keramički odjel vodio je Josip Bauer, dekorativni slikar školovan na bečkoj i Münchenskoj akademiji, koji se na poziv Ise Kršnjavija također doselio iz Beča u Zagreb 1884. godine kako bi preuzeo mjesto profesora na Obrtnoj školi. Jelena, odnosno Helene Morak vrlo je vjerojatno kipeva supruga, koja se uključila u rad Obrtne škole kao i Marija, supruga ravnatelja Hermana Bolléa, koja je bila uključena u rad internata i veziljske škole, i Marija, žena Josipa Bauera, slikarica minijatura na emajlu, keramici i bjelokosti.²⁸

Zanimljiv je i dokument *Prisega* iz 1890. godine, koje su na zahtjev Kraljevske zemaljske vlade vlastoručno pisali svi zaposleni učitelji Obrtne škole, pa tako i Morak (sl. 1).²⁹ U prosincu 1892. Morak je nakon desetogodišnjeg rada primljen za stalno u učiteljsku službu na Obrtnoj školi.³⁰ Priznanje Morakovu radu odao je ravnatelj Obrtne škole Herman Bollé, koji ga preporučuje za učitelja crtanja u zamjenu za tada bolesnog prof. Nikolu Mašića.³¹ Školske godine 1903./1904. Morak predaje Modeliranje II i III, a njegov nekadašnji učenik Frangeš Modeliranje IV.³² Na Popisu službujućih u kralj. zemaljskoj Obrtnoj školi u Zagrebu koji su zvani u službu porotničku iz 1902. godine, Dragutin Morak upisan je s adresom Prilaz br. 20. Na toj je adresi stanovao dvadeset godina, do smrti u lipnju 1922. godine, dok mu je atelijer bio u Dalmatinskoj 5, tada Klesarskoj ulici.³³

Izložbe

Oživljavanjem Društva umjetnosti 1879. godine, te osnutkom Obrtne škole 1882. godine, započinje u Zagrebu stalna

1. Prisega Dragutina Moraka (Državni arhiv u Zagrebu, fond Obrtna škola, kut. 13, 1890.)

Dragutin Morak taking his oath (State Archive in Zagreb, the holdings of the School of Crafts, box 13, 1890)

izložbena aktivnost, a Društvo i Škola bit će organizatori i nositelji hrvatske sekcije na velikim izložbama u Trstu 1882., Budimpešti 1885. i 1896. i Parizu 1900.³⁴ Prva izložba radova Obrtna škole u Zagrebu održana je u jesen 1883., a zabilježeno je da su izloženi i radovi arhitektonske dekoracije: »... spomena su vrijedna modeliranja u sadri i ornamentalni dielovi raznih arhitekturah, što su djela koje su pitomci učili od g. Moraka.«³⁵

Velik događaj za Zagreb bila je Gospodarsko-šumarska jubilarna izložba 1891. godine,³⁶ u sklopu koje je u prostorijama novootvorenog Obrtnog muzeja postavljena izložba Društva za umjetnost i umjetni obrt s međunarodnim sudjelovanjem. Bila je to dotada najveća umjetnička izložba priredena u Zagrebu, na kojoj je pokazano preko 400 ekspanata.³⁷ Na toj se izložbi Dragutin Morak predstavio s čak trinaest djela. U katalogu je naveden sa sljedećim radovima: *Kip Bogorodice* (kat. br. 1), *Kip Bogorodice izradjen na pročelju nadbiskupove palače* (kat. br. 2), *Glava Croatie, izradjena za pročelje Učiteljskog doma* (kat. br. 17), *Dva portreta* (kat. br. 18. i 19), *Terracotta model* (kat. br. 28), *Portret pokojnog bana Ivana Mažuranića* (kat. br. 29), *Mlada šuma. Model za figuru na balustradi* (kat. br. 35), *Prašuma, model* (kat. br. 37), *Model*

za figuru na balustradi (kat. br. 44) i *Bogorodica. Model za stolnu crkvu u Sarajevu* (kat. br. 45).³⁸ Kako je tadašnji cijeli Sveučilišni trg bio izložbena pozornica (prije podizanja kazališta!), Morakovi kipovi velikih dimenzija, alegorije *Hrvatska* i *Žetelica* bile su postavljene ispred Sokolskog doma, odnosno nasuprotne zgrade Sveučilišta.³⁹ Za svoje je uspješno sudjelovanje Morak dobio počasnu diplomu za »kiparske dekorativne radnje.«⁴⁰

U listopadu 1895. godine u prigodi posjeta cara i kralja Franje Josipa I. u novoobnovljenom reprezentativnom prostoru Kršnjavijeva Odjela za bogoštovlje i nastavu u Opatičkoj ul. 10 postavljena je prigodna izložba Društva umjetnosti, na kojoj su sudjelovali tada naši najvrjedniji umjetnici, Vlaho Bukovac, Celestin Medović, Nikola Mašić, Italo Hochettlinger, Sigismund Landsinger, Bela Čikoš, Oton Iveković, Ivan Tišov, te mladi kipari Rudolf Valdec i Robert Frangeš, predvođeni svojim učiteljem Dragutinom Morakom. Izložba je bila zatvorena za javnost, a trebala je kralju predočiti »napredak hrvatske tvorne umjetnosti u novije doba.«⁴¹

Velik je uspjeh polučila hrvatska sekcija na Milenijskoj izložbi u Budimpešti 1896. godine, zanimljivost koje je da Morak izlaže u sklopu odjela »građevinski obrti«, a ne umjetničkog

odjela. U publikaciji objavljenoj u povodu izložbe zabilježeno je da »kiparske radnje Antuna Bestebnera, Pierottia i Baumgartena, Dragutina Moraka, Ljudevita Löwyja, Ferdinanda Mitzke, Vatroslava Franza i Ivana Kotla – svi u Zagrebu nastanjeni – mogaše se staviti u paralelu sa sličnim radnjama u ugarskom dijelu. Bilo je vidjeti nadgrobnih spomenika, oltara, krstionica i inih crkvenih uresa«. ⁴²

Sve veća emancipacija slobodne umjetnosti početkom 20. stoljeća i otpor prema akademizmu pridonijelo je potiskivanju Morakova rada i njegovu zaboravu. Kipar nije sudjelovao na kasnijim umjetničkim izložbama u sklopu Hrvatskog društva umjetnosti, niti je bio uvršten na kontroverznoj izložbi Pola vijeka hrvatske umjetnosti, 1938. godine.

Pažnja mu se pridala tek revalorizacijom opusa Hermana Bolléa, ponajprije na prvoj retrospektivi Hermana Bolléa održanoj u Muzeju grada Zagreba 1976. i 1980., kada je u okviru sekcije Prijedlog 15. Zagrebačkog salona održana kulturna izložba *Počeci Obrtne škole i vizualni identitet Zagreba*, u katalogu koje je objavljena i prva kratka biografija, te fotografije djela u sklopu Bolléove arhitekture. ⁴³ Morakova se skulptura *Morska djeca* pojavila na izložbi *Historicizam u Hrvatskoj 2000.* godine, a spominje se i u okviru jubilarne izložbe *120 godina Škole primijenjene umjetnosti i dizajna*, održane u Hrvatskom školskom muzeju 2002. ⁴⁴

Morakovo kiparstvo

Prenoseći u Zagreb svoje bečko iskustvo, u kojem je skulpturalna dekoracija na arhitektonskim spomenicima podređena postizanju *Gesamtkunstwerka*, Morak slijedi upute i nacрте arhitekata, prema kojima kleše figuralnu dekoraciju na pročeljima palača i crkava te na oltarima. U kontekstu historicističke skulpture Morakovo djelo pripada samom vrhu

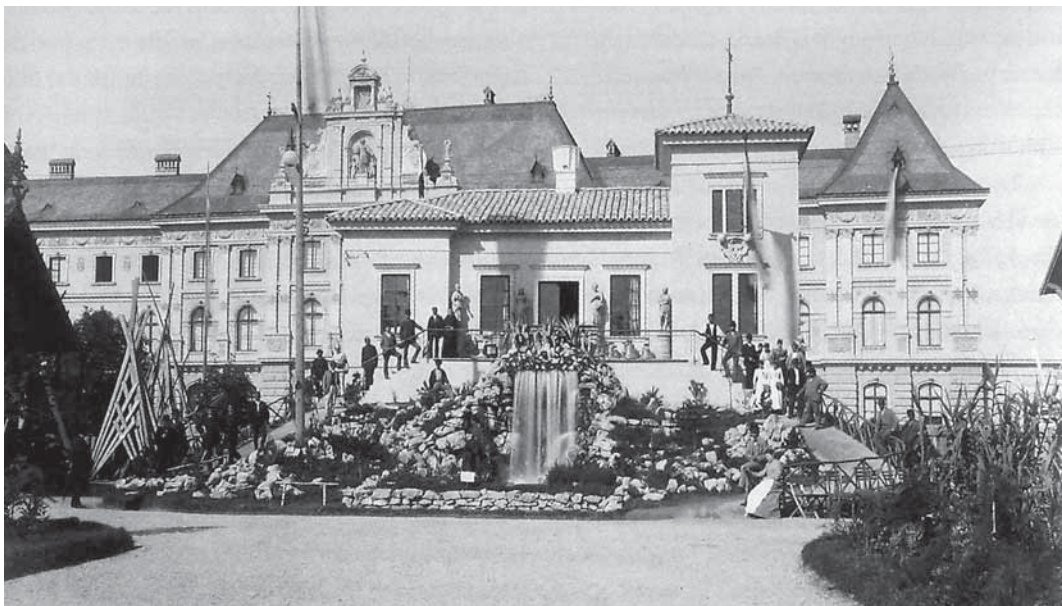
kvalitetnog akademskog kiparstva 19. stoljeća, kojemu je cilj i osnovna zadaća besprijekorno prenositi zadani model u za to određeni prostor arhitektonskog okvira ili oltarne niše. Beč je u razdoblju historicizma svojom živom graditeljskom djelatnošću, osobito na Ringstrasse, postao modelom za ostale gradove u Monarhiji, a u Zagrebu i sjevernoj Hrvatskoj Friedrich Schmidt i Herman Bollé izravni su (do)nositelji bečkih graditeljskih dometa i vladajuće estetike. ⁴⁵

Bogata arhitektonska dekoracija iziskivala je sudjelovanje mnogobrojnih klesara i kipara, koji izrađuju brojne skulpturalne i ornamentalne ukrase. Većina tih majstora ostala je anonimna, njihov je rad bilo precizno prenošenje s gotovog, uglavnom sadrenog modela u trajni materijal. Autori modela najčešće su vodeći onodobni kipari školovani na Bečkoj akademiji likovnih umjetnosti, dok su klesari uglavnom majstori proizašli iz tamošnje Škole umjetničkog obrta ili su se doselili u Beč iz neke monarhijske provincije. Pretpostavljam da je Morak, kao i Ignjat Franz i Herman Bollé, radio na Schmidtovim gradnjama i da su to mjesta njihova međusobna susretanja. Kada Bollé 1879. dolazi u Zagreb i započinje obnovu proštenjarske crkve u Mariji Bistrici, prvi mu je suradnik na skulpturalnoj dekoraciji bio Josef Fritsch, kipar koji je već radio na Schmidtovoj bečkoj Gradskoj vijećnici. ⁴⁶ Herman Bollé, koji je tada već bio uključen i u veliki projekt obnove Zagrebačke katedrale, te osnivanja Obrtne škole i pripadnog muzeja zajedno s Isom Kršnjavijem, nedostatak kvalitetnih majstora u Hrvatskoj, a potom i nastavnika na školi morao je nadomjestiti pozivom Moraku i Franzu, koji mu postaju dugogodišnji stalni i pouzdani suradnici. ⁴⁷ Kao iskusan majstor od zanata, Morak u početku prenosi u kamen skulpture prema modelima bečkih akademskih kipara Josefa Fritscha i Josefa Beyera, a s vremenom se osamostaljuje i kreira vlastite skulpture u sklopu zadane arhitektonske kompozicije. Trajno ostaje vjeran akademskom stilu zreloga historicizma, u kojem je nastao njegov cijeli dosad poznati opus.

2. Hrvatski učiteljski dom, arh. Hönigsberg i Deutsch, 1888./1889., Dragutin Morak, Grupa skulptura Prosvjeta (foto: Leo A. Vetter, oko 1892., Fototeka Muzeja grada Zagreba)

Croatian Teachers' Centre, architects Hönigsberg & Deutsch, 1888/1889, Dragutin Morak, Education Group of Sculptures

3. Sveučilišni trg u vrijeme održavanja Gospodarske izložbe 1891., u pozadini zgrada Obrtne škole s Morakovom grupom skulptura na atici (foto: H. Krapek, Zagreb, 1891., albuminska fotografija, Fototeka Muzeja grada Zagreba)
University Square on the occasion of Trade Exhibition in 1891, in the background, the building of the School of Crafts with Morak's group of sculptures by the attic

4. Dragutin Morak, Figuralna kompozicija Hrvatska izložena ispred Sokolskog doma u sklopu Gospodarsko-šumarske jubilarne izložbe u Zagrebu (foto: H. Krapek, Zagreb, 1891., albuminska fotografija, Fototeka Muzeja grada Zagreba)
Dragutin Morak, Figural composition Croatia, exhibited in front of the Falcon Centre on the occasion of the Jubilee Exhibition of Trade and Forestry, Zagreb

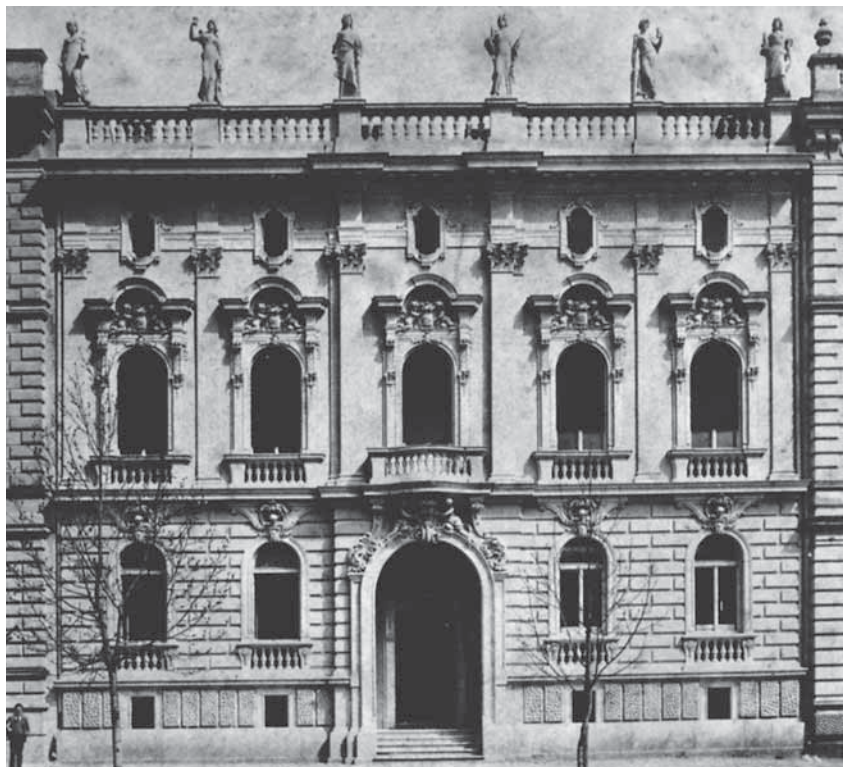
5. Dragutin Morak, Žetelica, izložena ispred zgrade Sveučilišta u sklopu Gospodarsko-šumarske jubilarne izložbe u Zagrebu 1891. (fotografija iz časopisa Dom i svet, 1891.)
Dragutin Morak, Reaper, exhibited in front of the University building on the occasion of the Jubilee Exhibition of Trade and Forestry, Zagreb, 1891

6. Palača Schlesinger, arh. Hönigsberg i Deutsch, skulpture D. Morak, 1891./1892., (Snimljeno oko 1894./95., Fototeka Muzeja grada Zagreba)

Schlesinger palace, architects Hönigsberg & Deutsch, sculpture by D. Morak, 1891/1892

7. Palača Priester arh. Hönigsberg i Deutch, skulpture D. Morak, 1892./1893. (Fototeka Muzeja grada Zagreba)

Priester palace, architects Hönigsberg & Deutsch, sculpture by D. Morak, 1892/1893

Arhitektonska dekoracija profane namjene

Reprezentativna arhitektura u razdoblju historicizma bila je pozornica na kojoj su se kočili brojni kipovi na pročelnom dijelu, kao ukrasi u nišama ili raspoređeni na balustradi, monumentalnih dimenzija vidljivih iz daljine, a svojim su naglašenim simbolima upućivali na namjenu same zgrade. Nažalost, neke od Morakovih skulptura danas možemo rekonstruirati samo na temelju fotografija iz onoga vremena, jer su u sveopćoj purifikaciji i modernizaciji kasnijeg razdoblja (uglavnom 20-ih i 30-ih godina 20. stoljeća) maknute sa svojih prvobitnih lokacija i gubi im se svaki trag.

Na temelju kataloga spomenute izložbe iz 1891. godine Morakove skulpture nad središnjim rizalitom palače Hrvatskog učiteljskog doma, podignute 1888.–1889. prema projektu Lea Hönigsberga, prikazuju alegoriju *Prosvjete* ili *Croatije*⁴⁸ (sl. 2). Istovremena je i alegorijska grupa na pročelju Bolléove Obrtne škole (sl. 3). Piramidalna kompozicija prikazuje ženski lik raskriljenih ruku, a s obje su joj strane figure dječaka koji u rukama drže klesarski i stolarski alat, simbole strukovnog školovanja. Kako svjedoče fotografije iz onoga vremena, ta je grupa skulptura već bila postavljena u niši nad glavnim ulazom u školu za vrijeme trajanja Jubilarne gospodarsko-šumarske izložbe u Zagrebu, 1891., na kojoj je Morak sudjelovao s vrlo sličnom figuralnom grupom, ali pod nazivom *Hrvatska*. Kompozicija je identična, samo su

draperije i simboli (mač i štit) usklađeni s njezinom personifikacijom (sl. 4). Na prostoru tadašnjega Sveučilišnog trga, na kojem se izložba odigravala, dakle već postoje Morakove alegorijske grupe na Učiteljskom domu i Obrtnoj školi, dok su u cvjetnim nasadima pred zgradom Sokolskog doma i Rektorata Sveučilišta dvije slobodnostojeće skulpture, spomenuta *Hrvatska* i *Žetelica*⁴⁹ (sl. 5).

Suradnju s arhitektonskim atelijerom Lea Hönigsberga i Julija Deutscha Morak će nastaviti na palačama Schlesinger i Priester, podignutima na Strossmayerovu trgu od 1891. do 1893., na čijim su balustradama postavljene brojne skulpture velikih dimezija (sl. 6, 7) i na raskošno zamišljenom Starčeviću domu iz 1894./95. na istoimenu trgu (sl. 8), što ga nadvisuje kupola s pobjedonosnom krilatom ženskom figurom koja simbolizira slobodu ili prosvjetu.⁵⁰ Originalni se nacrt razlikuje od izvedenog projekta po tome što su ugaone kvadrige nadomještene figuralnim grupama *Domovina*, *Govornišтво*, *Pravoslavlje* i *Ushićenje*, kojima dominiraju alegorijske figure *Kultura* i *Povijest*, *Hrabrost* i *Stalnost*, *Čast* i *Zdravstvo*, *Mir* i *Jedinstvo*. Morakovo je autorstvo i sudjelovanje na ovom velikom arhitektonsko-kiparskom projektu dokumentirano objavom članka neposredno po dovršetku palače i reprodukcijom figuralnih grupa u časopisu *Dom i svijet*.⁵¹ Na fotografijama Zagreba iz 30-ih godina 20. stoljeća vidi se da su ugaone figuralne kompozicije uklonjene, a potom vjerojatno i uništene jer im je izgubljen svaki trag.

8. Starčevićev dom, arh. Hönigsberg i Deutsch, skulpture D. Morak, 1894./1895. (fotografija iz Zbrike starih fotografija Muzeja za umjetnost i obrt, Zagreb)

Starčević Centre, architects Hönigsberg & Deutsch, sculpture by D. Morak, 1894/95

Prema projektu arhitekta Josipa Vancaša za Prvu hrvatsku štetionicu (Oktogon), 1898./1900. Morak s Iličke strane izrađuje skulpture velikih dimenzija, alegorije *Industrije* i *Poljodjelstva*. Ženska figura koja personificira *Poljodjelstvo* varijacija je spomenute *Žetelice* s Gospodarske izložbe 1891. godine. Moraku je atribuiran i kip Gutenberga u niši kuće Rulić u Jurišićevoj 7 iz 1899./1900.⁵² Na prijelomu stoljeća sve više narudžaba za skulpturalnu dekoraciju dobiva Morakov đak Rudolf Valdec, među ostalim alegorije *Slikarstvo* i *Kiparstvo* na ulazu u Umjetnički paviljon, krilatoga *Genija umjetnosti* na palači Vlaha Bukovca (arh. Hönigsberg i Deutsch, 1896.) i alegoriju *Trgovine i obrta* na zgradi današnjega Etnografskog (tada Trgovačko-obrtnog) muzeja (arh. Vjekoslav Bastl, 1902./03.). Zabilježeno je da je alegorijske figure na zgradi muzeja prema Valdecovim originalima klesao – Dragutin Morak.⁵³ Spomenuti primjeri Morakove arhitektonske dekoracije profane namjene temelje se na atribucijama koje su izvedene na osnovi tadašnjih publikacija iz vremena u kojima su objavljene. Pretpostavlja se da je Morak izradio veći broj skulptura koje nisu dokumentirane, a koje su kasnije uklonjene i uništene.

9. Marija Bistrica, Crkva Majke Božje Snježne, Sv. Kristofor, D. Morak prema modelu J. Frischa, oko 1882. (foto: I. Standl, Zbirka starih fotografija Muzeja za umjetnost i obrt)

Marija Bistrica, church of Our Lady of Snow, St Christopher, D. Morak after J. Frisch, ca. 1882

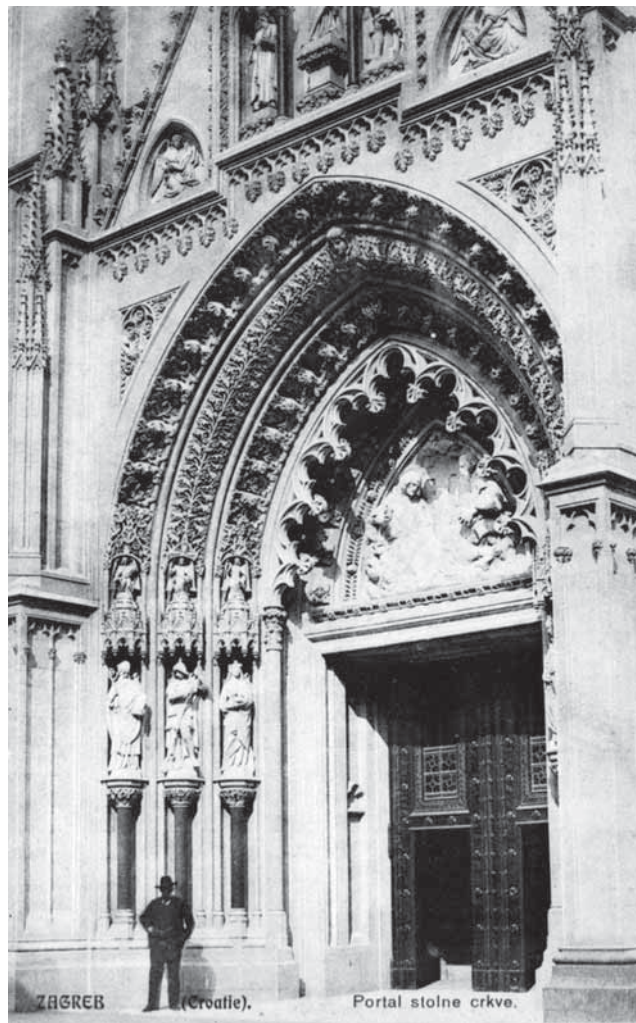

10. Marija Bistrica, Crkva Majke Božje Snježne, Dragutin Morak, Bogorodica s Djetetom, 1881.–1883. (foto: M. Drmić)

Marija Bistrica, church of Our Lady of Snow, Dragutin Morak, The Virgin with the Child, 1881–1883

11. Zagrebačka katedrala, portal, skulpture D. Morak, ornamentalna dekoracija I. Franz, reljef Sv. Trojstvo R. Frangeš, (fotografije iz Zbrike starih fotografija Muzeja za umjetnost i obrt, Zagreb)

Zagreb cathedral, portal sculpture by D. Morak, ornamental decoration by I. Franz, relief of the Holy Trinity by R. Frangeš

Sakralna skulptura

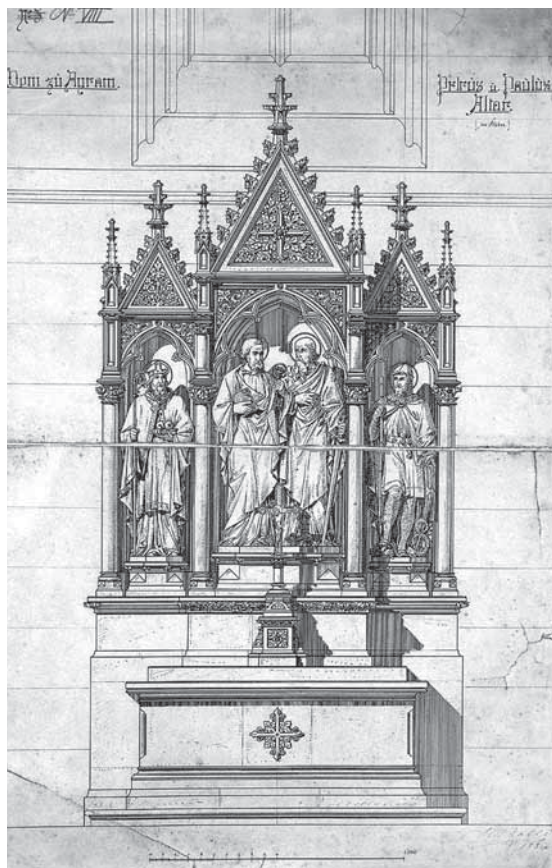
Uz spomenute kipove alegorijskog sadržaja koji su resili zagrebačku reprezentativnu arhitekturu javne namjene, veći dio Morakova poznata opusa čini sakralna skulptura, ponajvećim dijelom na velikim graditeljskim obnovama koje je vodio Herman Bollé, a koja je dosada uglavnom bila pošteđena devastacija i na taj je način djelomično sačuvana. Njihova bogata i dugogodišnja suradnja započinje ponajprije u Mariji Bistrici i na Zagrebačkoj katedrali, koje su u to doba bile veliki i zahtjevni projekti. Poznato je da su uz oba gradilišta odmah pokrenute i klesarske radionice, tzv. *Bauhütte*, u kojima se istovremeno s gradnjom klesao bogat kiparski ukras.

Kiparska djela u Mariji Bistrici

Bolléova (pre)radikalna obnova marijabistričkog kompleksa od samog je početka bila temom brojnih polemika, dok je

danas valorizirana kao značajan spomenik historicističke arhitekture.⁵⁴ Osobite su pak vrijednosti klesarski radovi, sva dekorativna plastika na glavnom portalu, a posebice virtuozna izvedba kipova sv. Kristofora, apostola Petra i Pavla na konzolnim kapitelima pod baldahinima na pročelju crkve, kip Spasitelja u niši nad portalom i neorenesansna Bogorodica s Djetetom naatici (sl. 9, 10). Glavni oltar također je izrađen prema nacrtu Hermana Bolléa 1883., a po svojoj arhitektonskoj konstrukciji varijacija je motiva s pročelja crkve s elementima njemačke i talijanske neorenesanse. U središnjoj niši postavljen je čudotvorni crni kip Majke Božje, s njezinih su bočnih strana kipovi nekadašnjih titulara crkve, apostola Petra i Pavla, dok je uatici kip Boga Oca. Iz vremena Bolléove obnove su i pokrajnji oltari sv. Križa i sv. Ane, te izvanjske otvorene kapele sv. Katarine i sv. Josipa s pripadnim kipovima svetaca. Za vrijeme obnove na trgu pred crkvom organizirana je klesarska radionica, u kojoj je Bollé okupio ondašnje domaće i udomaćene kipare, drvorezbare i klesare. Uz Dragutina Moraka radili su Ignjat Franz, Jakov

Irena Kraševac: Dragutin Morak – zanemareni kipar našeg 19. stoljeća

Pešek, Bogoljub Flora, Andrija Fuchs, Adolf Baumgarten i Ljudevit Pierotti. Oltari i figuralni ukrasi izrađeni su prema nacrtima arhitekta Bolléa, a u izvorima se kao autor modela za kipove spominje J. Fritsch.⁵⁵ Njih je u najvećem broju prenio u kamen Dragutin Morak.

Skulptura Zagrebačke katedrale

Dok gotovo cijelo stoljeće traju stručna mimoilaženja i rasprave o Schmidt-Bolléovoj obnovi Zagrebačke katedrale, njezina su kiparska ostvarenja potisnuta u drugi plan i ponešto podcijenjena, premda se tu nalazi cijela galerija skulptura porazmještenih po pročelju i na oltarima, po bogatstvu i kvaliteti analogna reprezentativnoj bečkoj neogotičkoj Votivnoj crkvi (sl. 11).

12. Zagrebačka katedrala, oltar sv. Križa, Morakove skulpture i reljefi prema modelima J. Beyera, 1889.–1891. (foto: M. Drmić)

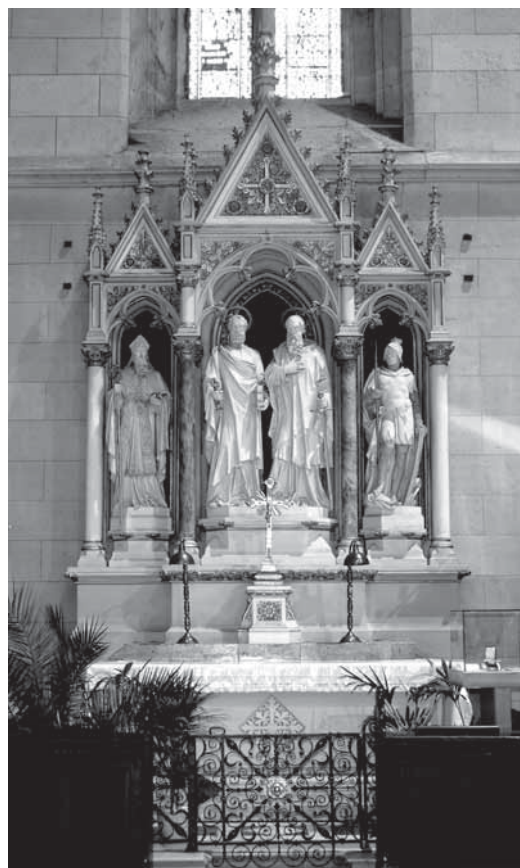
Zagreb cathedral, Altar of the Holy Cross, Morak's sculptures and reliefs after J. Beyer, 1889–1891

13. Herman Bollé, Nacrt oltara sv. Petra i Pavla za Zagrebačku katedralu (Riznica Zagrebačke katedrale, N 131)

Herman Bollé, plan for the altar of St Peter and St Paul, Zagreb cathedral (Treasury of Zagreb cathedral, N 131)

14. Zagrebačka katedrala, oltar sv. Petra i Pavla, skulpture Dragutina Moraka, 1886. (foto: M. Drmić)

Zagreb cathedral, Altar of St Peter and St Paul, sculpture by Dragutin Morak, 1886

Izrađujući kiparsku dekoraciju na Zagrebačkoj katedrali Morak je u početku klesao uglavnom prema modelima istaknutoga austrijskoga historicističkoga kipara Josefa Beyera,⁵⁶ koji je učio kod A. D. Fernkorna i K. Kundmanna na Akademiji likovnih umjetnosti u Beču. Znatno Beyerov opus čine skulpture postavljene na bečkoj Gradskoj vijećnici, izgrađenoj prema projektu Friedricha Schmidta, koje izrađuje krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih godina 19. stoljeća,⁵⁷ te oltari u Katedrali sv. Stjepana. Na temelju poznanstva i suradnje sa Schmidtom, a time i Bolléom, Beyer izrađuje sadrene modele / predloške prema kojima je klesao Dragutin Morak skulpturalnu dekoraciju oltara i reljef *Bogorodica s Djetetom i anđelima* na timpanu Katedrale, postavljen 1890. godine.⁵⁸ Taj je model bio izložen u Zagrebu 1891. godine na izložbi Društva umjetnosti, organiziranoj u sklopu Gospodarsko-šumarske jubilarne izložbe Hrvatsko-slavonskoga gospodarskoga društva.⁵⁹ Nakon replike koju je izveo kipar Vladimir Herljević (1995.–1996.), pronađen je Beyerov originalni sadreni model u depou Gliptoteke HAZU i bio pokazan na izložbi *Historicizam u Hrvatskoj*.⁶⁰ Tako danas imamo Beyerov predložak i Herljevićevu repliku, dok je Morakovo djelo, koje je stajalo preko stotinu godina na timpanu Prvostolnice, propalo do neprepoznatljivosti.

Prema Beyerovim modelima kipova, a Bolléovim nacrtima Morak je za Zagrebačku katedralu tijekom velike obnove nakon potresa 1880. godine klesao brojne skulpture za pročelje, glavni oltar (četiri anđela, osam statua crkvenih učitelja, dva anđela pod baldahinom), *Raspeće* i reljefe *Mojsije sa zmijama* i *Abraham žrtvuje Izaka* na oltaru sv. Križa u južnom brodu katedrale. Model za *Raspeće* bilo je Beyerovo djelo za Bečku katedralu⁶¹ (sl. 12). Novi se oltari podižu kao zaklade biskupa i crkvenih dostojanstvenika, a njihovi titulari uklapaju se u ikonografiju 19. stoljeća.

Na sjeverni zid prislonjen je 1886. neogotički trodijelni Oltar sv. Petra i Pavla s pobočnim kipovima sv. Nikole i sv. Jurja. I za taj oltar Bollé izrađuje vrlo precizan nacrt, koji je u izvedbi izveden do u detalje (sl. 13, 14). Kipove je isklesao D. Morak, a pozlatu je izradio E. Wagmeister. U trećem traveju lijeve lađe postavljen je Oltar sv. Josipa, podignut o trošku nadbiskupa Mihalovića 1886. godine. Komponiran je kao trodijelni retabl s nišama za kipove međusobno odijeljene stupovima. Svaka niša završava šiljatim lukom i bogato ukrašenim zabatima. Vertikalne linije stupova i pilastara završavaju bogatim gotičkim fjalama ukrašenima rakovicama i križnim ružama. Kipove sv. Josipa, te pobočne kipove sv. Ivana Nepomuka i sv. Josipa Kalsancija izveo je prema vlastitim modelima Dragutin Morak. Dva neogotička oltara podignuta su i u južnom, desnom brodu Katedrale. Oltar sv. Jeronima s palom Celestina Medovića i kipovima D. Moraka podignut je 1889. godine. Istovremen je i spomenuti Oltar sv. Križa, za koji Morak kopira Beyerove skulpturalne predloške, dok je zlatni mozaik poledine izradila tvrtka Jele i Neuhaus u Innsbrucku. Oltar je predviđen za čuvanje sv. Otajstva, tj. glavni tabernakul Katedrale.

Novopodignuti kameni oltari čine cjelinu prilagođavajući se idealu stilskog jedinstva koje je zamislio graditelj / obnovitelj Katedrale arhitekt Herman Bollé, a svojim skladom i nepretencioznošću ne narušavaju njegovu zamisao oprostovene

15. Dragutin Morak, Kipovi ugarskih svetaca, detalj oltara sv. Ladislava (foto: M. Drmić)

Dragutin Morak, statues of Hungarian saints, detail from the altar of St Ladislav

crkve. Bolléove precizne studije, odnosno sačuvani nacrti, ponajbolje ukazuju na detaljno poznavanje neogotičkog repertoara, koji stilski skladno komponira u majstorskim proporcijama i detaljnoj razradi, dok su pripadne skulpture spoj akademskog neoklasicizma i nazarenske romantike, uvriježenog stila devetnaestostoljetnoga sakralnoga kiparstva.

Od ove kamene cjeline neogotičkih varijacija odudaraju oltari sv. Ladislava i sv. Marije, podignuti 1887. godine. Pripadaju tipu drvenih pseudokrlnih oltara, koji svoj procvat doživljavaju u razdoblju kasne gotike na području Tirola i južne Njemačke, a ponovno oživljavaju u drugoj polovini 19. stoljeća. Marijin oltar s grbom nadbiskupa Mihalovića postavljen je na stipes iz 14. stoljeća. Visoka ornamentirana predela podržava kompoziciju krila, središnje niše i visokoga baldahinskoga kruništa. Oltar je kolektivno djelo majstora zagrebačke Obrtne škole. Prema Lj. Ivančanu stolarski rad izveo je Ivan Budicki, ornamentalni dio J. Pešek, dok je veliku sjedeću skulpturu Marije s djetetom Isusom na krilu i *Krunjenje Marijino* uatici izradio prema vlastitom modelu Dragutin Morak. Identičan je po tipu lijevi Oltar sv. Ladislava. U centralnoj niši postavljena je grupacija ugarskih svetaca Stjepana, Ladislava i Emerika (sl. 15). Prema istom izvoru

16. Mirogoj – mrtvačnica (arh. Herman Bollé), Dragutin Morak, Alegorija smrti, 1884.–1886. (foto: M. Drmić)

Mirogoj – the mortuary (architect: Herman Bollé), Dragutin Morak, Allegory of Death, 1884–1886

17. Mirogoj – mrtvačnica (arh. Herman Bollé), Dragutin Morak, Alegorija vremena, 1884.–1886. (foto: M. Drmić)

Mirogoj – the mortuary (architect: Herman Bollé), Dragutin Morak, Allegory of Time, 1884–1886

18. Mirogoj, Nadgrobni spomenik Stjepanu Poglediću (arh. Hecktor Eckel), Dragutin Morak, Kip Spasitelja, 1895. (foto: M. Drmić)

Mirogoj, tombstone of Stjepan Pogledić (architect: Hecktor Eckel), Dragutin Morak, statue of Our Saviour, 1895

stolarske je radove izveo M. Häcker, dekorativnu rezbariju J. Pešek, dok je svetačke kipove izradio D. Morak prema modelima J. Beyera.

Oltari su najčešće kolektivna umjetnička djela, rad ruku brojnih majstora. Autorstvo Hermana Bolléa kao projektanta oltara Zagrebačke katedrale potvrđuju sačuvani signirani nacrti za pojedine oltare. Dekorativno i crtački sjajno izvedeni, važna su dokumentacija o oltaristici 19. stoljeća i prinos poznavanju njegova opusa. Na njihovim su izvedbama sudjelovali stolari, klesari, kipari, bravari, slikari i pozlatari većinom okupljeni oko Obrtne škole i proizašli iz nje. Uvid u dokumentaciju potvrđuje Dragutina Moraka kao autora i izvođača najvećeg broja skulptura. Premda ocjena katedralnih oltara ni u času nastanka nije bila visoka, neosporna je njihova

va vrijednost kao historicističkih ostvarenja u ilustriranju izvanredne obrtno-umjetničke razine kasnog zagrebačkog devetnaestog stoljeća.⁶² Oltari i pripadni kipovi isklesani su gotovo monokromno, u bijelom kamenu, a Bollé je u opremi i dekoraciji maksimalno proveo ideju stilskog jedinstva prema uvriježenom ukusu kasnoga historicizma. Premda dominantno neogotički po svojim arhitektonskim detaljima, zabatima šiljatog luka i kruništima bogatim fjalama, njihova se ornamentalna dekoracija oslanja i na renesansni repertoar florealnog uzorka, dok je figuralna plastika primjer besprijekornog akademizma neoklasicističkih i neorenesansnih proporcija i impostacija skulptura.

Južno pročelje Nadbiskupskog dvora tijekom Bolléove je obnove dobilo atiku s nišom i skulpturom Bogorodice, koju je također izradio Dragutin Morak i koja je bila izložena 1891. u vestibulu Muzeja za umjetnost i obrt u sklopu Gospodarske izložbe.⁶³

19. Kapela sv. Križa (arh. Herman Bollé), Dragutin Morak, Kip sv. Stjepana Kralja, 1892./1893. (foto: M. Drmić)

Chapel of the Holy Cross (architect: Herman Bollé), Dragutin Morak, statue of St Stephen, King of Hungary, 1892/1893

Obnovom pročelja i portala tijekom posljednjeg desetljeća izvorne Morakove skulpture, odnosno ono što je preostalo od njih, pohranjene su u za to uređenom potkrovlju Prvotolnice i zamijenjene korektno izvedenim replikama.

Mirogoj

Kipara Moraka Bollé je angažirao i na zahtjevnom projektu gradnje groblja Mirogoj, koji je postao svojevrsna galerija na otvorenom hrvatske skulpture od historicizma do današnjega vremena. Na pročelju Mrtvačnice, građene od 1884. do 1886., u nišama ponad glavnog ulaza velike su kamene skulpture *Alegorija smrti* s okrenutom bakljom i kaležom, simbolom otkupljenja, i *Alegorija vremena*, odnosno vječnosti, što izražava prikaz zmije u obliku kružnice s repom u ustima (sl. 16, 17).

Među prvim nadgrobnim spomenicima u desnim arkadama, podignut je spomenik opatu Stjepanu Poglediću iz 1895. godine (sl. 18). Izrađen prema nacrtu arhitekta Hektora pl. Eckela,⁶⁴ Bolléova dugogodišnjeg bliskog suradnika, taj je spomenik raskošan primjer historicističke sepulkralne umjetnosti u Hrvatskoj. Središnji motiv, Spasiteljev lik, po svojim proporcijama, ležernom kontrapostu, anatomiji toraksa, draperijama i elegičnom Kristovu licu pripada kvalitetnoj skulpturi unutar Morakova dosad poznata opusa, ali i hrvatskoga kiparstva 19. stoljeća. Morak je ovu skulpturu i signirao. Na postamentu s lijeve strane uklesano je: D. MORAK. Klesarske dekorativne radove, volute, florealne vitice i ornamente izveo je Ignjat Franz.⁶⁵

Kapela sv. Križa

Autorsko djelo trojice suradnika, Bolléa, Moraka i Franza, negotička je Kapelica sv. Križa na Ilirskom trgu u Zagrebu (sl. 19). Historicistička težnja postizanju cjelovitog umjetničkog djela, skladnog spoja arhitekture, kiparstva i slikarstva, a u ovom slučaju i impostacije u ambijentu, postignuta je ovom dimenzijama malom građevinom, ali u okviru historicističke sakralne baštine značajnim djelom. Tipični bolléovski elementi arhitekture, fasadna opeka i šareni crijep, majstorski Franzovi klesarski dekorativni radovi, fiale, badahin, konzola i Morakov kip sv. Stjepana Kralja ukomponiran u dvostrukom portalu čine je jedinstvenom kapelom-pokloncem u prostoru grada, bez srodnog prethodnika ali i sljedbenika. Kapela je sagrađena 1892./1893. godine na zelenoj površini ukomponiranoj u trokutu triju ulica koje se slijevaju u tada novoplanirani Ilirski trg. Iako izgrađena prema arhitektonskom projektu Hermana Bolléa, možemo je smatrati autorskim djelom trojice bliskih suradnika, Bolléa, Moraka i Franza, čije skulpture i kamene dekoracije tvore savršen sklad.⁶⁶ Podignuta je u čast i sjećanje na Stjepana Pogledića, dugogodišnjeg župnika gornjogradske Župe sv. Marka i zaslužnog građanina Zagreba,⁶⁷ a njezin otužan današnji izgled vapi za obnovom.

20. Bjelovar, Župna crkva sv. Tereze Avilske, glavni oltar (nacrt: H. Bollé), skulpture Dragutina Moraka, 1889. (foto: M. Drmić)

Bjelovar, parish church of St Theresa of Avila, main altar (design: H. Bollé), sculpture by Dragutin Morak, 1889

21. Bjelovar, Župna crkva sv. Tereze Avilske, bočni oltar (nacrt: H. Bollé), Dragutin Morak, Kip sv. Josipa, , 1889. (foto: M. Drmić)

Bjelovar, parish church of St Theresa of Avila, side altar (design: H. Bollé), Dragutin Morak, statue of St Joseph, 1889

22. Bjelovar, Župna crkva sv. Tereze Avilske, bočni oltar (nacrt: H. Bollé), Kip Bl. Dj. Marije Dragutina Moraka, (foto: M. Drmić)

Bjelovar, parish church of St Theresa of Avila, side altar (design: H. Bollé), Dragutin Morak, statue of the Virgin

Oltari bjelovarske Crkve sv. Tereze Avilske

Od većih i značajnijih primjera crkvene opreme izvan Zagreba svojom se kvalitetom ističu oltari Župne crkve sv. Tereze Avilske u Bjelovaru, koje su u cijelosti izradili kipari Obrtne škole Dragutin Morak i Ignjat Franz prema Bolléovim nacrtima, 1889. godine.⁶⁸ O obnovi crkve i podizanju oltara postoji opširan arhivski zapis:⁶⁹ »Veliki župan Budisavljević pozvao je u lipnju 1886. godine prvostolnoga graditelja Hermana Bolléa da pogleda župnu crkvu u Bjelovaru i načini nacрте s troškovnikom za njenu unutrašnju obnovu. ... Da bi se u crkvi dobilo više prostora odlučeno je da se uklone oltari sv. Ivana Nepomuka i sv. Josipa Kalasancija, a njihovi kipovi da se postave sa strane na novom glavnom oltaru, koji se tek trebao izraditi. ... Prevladao je Bolléov prijedlog

23. Zagreb, Sv. Marija na Dolcu, Dragutin Morak, Bogorodica s Djetetom u niši na pročelju, (foto: M. Drmić)

Zagreb, Church of Our Lady on Dolac, Dragutin Morak, The Virgin with the Child in a façade niche

o obnovi crkve i nabavi kamenog inventara. ... Prihvaćen je Bolléov prijedlog da glavni oltar, propovjedaonica, dva pokrajna oltara kod trijumfalnoga luka i treći u kapelici pod pjevalištem budu od kamena. ... Dana 9. srpnja 1888. započeli su radovi na unutrašnjem uređenju crkve. Bilo je odlučeno da se crkva obnovi, a od inventara da se što prije nabave tri oltara, propovjedaonica i dvije ispovjedaonice. Oslikavanje crkve prema Bolléovim nacrtima izveo je slikar Clausen koji je oslikao i Zagrebačku katedralu. Oltare i propovjedaonicu izradili su Ignjat Franz i Dragutin Morak, kipari i profesori na Obrtnoj školi u Zagrebu, a ispovjedaonice je izradio Josip Rogina, umjetnički stolar iz Koprivnice. Svi zahvati rađeni su pod Bolléovim nadzorom. Ipak, crkva nije bila dovršena do dolaska i boravka cara Franje Josipa u Bjelovaru, od 12. do 14. rujna 1888., kako je bilo planirano. ... U travnju 1889. u crkvu su dopremljeni današnji oltari. ... Kapelan Vjekoslav Homotarić je kod Bolléa naručio i nacrt za oltar Srca Isusova, kasnije postavljen u kapelici pod pjevalištem. I ovaj je oltar isklesao Franz Ignjat, a kipove je izradio Dragan Morak iz Zagreba, kao i prijašnja tri oltara. To je ujedno bio i oltar Božjega groba. Oltar Srca Isusova postavljen je u crkvi 1893. godine.«

Ovi oltari nastaju gotovo istovremeno s oltarima Zagrebačke katedrale. Dok je za Katedralu Bollé primijenio historicistič-

ko pravilo jedinstva stila i komponirao isključivo žrtvenike neogotičkih stilskih značajki, za bjelovarsku će crkvu dominantan stil biti neorenesansa. Oltari obloga luka, školjkastih niša, voluta s rozetama isklesani su u bijelom kamenu, dok su sve ornamentalne dekoracije naglašene pozlatom. Kipovi su također monokromni, zlatom su iscrtani samo rubovi draperija i aureole. Bollé prenosi elemente arhitekture na oltare, koji su u perfekciji svojih proporcija i izvedbi reducirana arhitektura. Morakov kiparski opus čine kipovi sv. Tereze Avilske, sv. Ivana Nepomuka i sv. Josipa Kalsancija na glavnom oltaru, te sv. Josipa i Bl. Dj. Marije na pobočnima (sl. 20, 21, 22). Svojom kvalitetom dostojni su predstavnici skulpture 19. stoljeća i naša ih povijest umjetnosti treba pridružiti oltarnim skulpturama naših priznatih kipara Ivana Rendića i Vatroslava Doneganija.

Zaključna razmatranja

Za ovaj prvi opširniji prikaz Morakova kiparstva odabrani su radovi koji ga ponajbolje reprezentiraju, a koji su dio velikih i znamenitih spomeničkih cjelina, od zagrebačkih donjogradskih palača do značajnih Bolléovih graditeljskih zahvata sakralne arhitekture i opreme. U velikoj crkvenoj obnovi koja

nastupa nakon potresa 1880. godine arhitekt Herman Bollé angažiran je na brojnim crkvama i kapelama, na kojima su također zabilježeni Morakovi pojedinačni kameni kipovi, npr. kip Spasitelja na pročelju župnih crkava sv. Martina u Dugom Selu, sv. Marije Magdalene u Ivancu i sv. Mihaela u Erdeviku te grupa *Oplakivanje* na crkvi u Dubrancu. Od kipova u drvu Morak je izradio cjelokupnu oltarnu skulpturu prema Bolléovim nacrtima za župne crkve u Granešini, Dugom Selu i Nevincu. U Zagrebu mu djela susrećemo gotovo na svakom koraku: kip sv. Marka na konzoli pod neogotičkim baldahinom na zapadnom portalu istoimene crkve, reljef na pročelju franjevačke crkve, raskošnu Bogorodicu s Djetetom u niši pročelja Crkve sv. Marije na Dolcu, (sl. 23) a pripisuje mu se i kip sv. Katarine koji je postavljen na pročelje obnovljene crkve nakon 1880. godine. Josip Vancaš angažirao ga je na obnovi krapinske župne crkve sv. Nikole, za koju izvodi kip patrona i reljef sv. Trojstva u luneti pročelja, a Krapini po svoj prilici ostavlja i vrlo kvalitetnu skulpturu sv. Ivana Nepomuka na mostu preko Krapinčice.⁷⁰

Razdoblje najveće Morakove produkcije spada u dvadesetak godina od 1880. do 1900., kada je nastao najveći dio dosada poznatog opusa. Morak je podjednako vješt kipar kamenih skulptura i drvorezbar. Dok kameni kipovi ostaju akademski »čisti« u svojoj izvedbi, kipovi u drvu uvijek »dobivaju« i drugu ruku, polikromaciju, koju izvodi slikar Josip Bauer. Većina Morakovih skulptura nije zamišljena kao slobodnostojeće statue, nego su one ukomponirane u arhitekturu crkve

ili oltara, s kojom čine nedjeljivu cjelinu. Morakove kipove karakteriziraju vrlo dobre proporcije najčešće frontalno komponiranih figura u blagom kontrapostu. Iako unutar opusa postoje određena odstupanja, skulpture posjeduju svježinu i stanovitu eleganciju. Naglašena je linearnost površinske konture više nego modelacija unutrašnjeg volumena, a linearnost naglašava i precizno rezbarena ili oslikana ornamentika, koja je bogato zastupljena na draperijama. Volumen skulpture ne proizlazi iznutra, već je naglasak na izvanjskom čitkom linearnom komponiranju. Sakralna skulptura slijedi čistoću izraza i religijski duh preuzet iz nazarenskoga stila, koji je obilježio crkvenu umjetnost 19. stoljeća. Kipar slijedi ideal sakralne skulpture u kojoj je poželjno svako izbjegavanje naglašavanja individualne tipologije u korist postizanja idelizirajućeg tipa s približavanjem što većem realizmu. Lica dobivaju kontemplativni karakter koji odiše mirnoćom i staloženom harmonijom, što je u potpunom suglasju s razvojem historicističke skulpture na području srednje Europe.⁷¹ Najveći je doprinos kiparstvu u drugoj polovini 19. stoljeća upravo arhitektonska, grobljanska i oltarna skulptura, koja u suglasju s arhitekturom čini osobitu i nedjeljivu cjelinu. Ona tvori najveći dio kiparske produkcije na području Austro-Ugarske Monarhije i svoje čvrsto uporište ima u Beču, tamošnjoj Akademiji i arhitektonskim atelijerima.⁷² Ako sagledamo Morakove skulpture na taj način, njegov se opus doista može vrednovati kao značajan prinos hrvatskom kiparstvu u razdoblju historicizma.

Bilješke

1 ANĐELA HORVAT, Neogotički kolos-kipovi u Zagrebu 1847. i razmatranje o pojavi historicizma u Zagrebu, u: *Iz starog i novog Zagreba*, 2 (1960.), 225–238; OLGA MARUŠEVSKI, Katedrala u vremenu i prostoru, u: *Život umjetnosti*, 41–42 (1987.), 97–127; LINA SLAVICA PLUKAVEC, Obnova Ackermannovog oltara, Komersteinerovog spomenika i Sickingerovih kipova u zagrebačkoj prvostolnici, u: *Tkalčić*, 2 (1998.), 165–209.

2 OLGA MARUŠEVSKI, O vrednovanju i čuvanju neostilske crkvene opreme – u povodu obnove u ratu oštećene župne crkve Sv. Križa u Sisku, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 20 (1996.), 142–157; IRENA KRAŠEVAC, Neostilska sakralna skulptura i oltarna arhitektura u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, disertacija, Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2005.

3 IRENA KRAŠEVAC, Jakov Bizjak – kipar i pozlatar, katalog izložbe, Muzeji Hrvatskog zagorja, Galerija dvorca Oršić, Gornja Stubica, 2006.

4 DUŠKO KEČKEMET, Ivan Rendić. *Život i djelo*, Supetar, 1969.; GRGO GAMULIN, Ivan Rendić, u: *Hrvatsko kiparstvo XIX. i XX. stoljeća*, Zagreb, 1999., 57–77.

5 GRGO GAMULIN, Vatroslav Donegani, u: (bilj. 4), 47–55; NELA TARBUK, Kiparstvo đakovačke katedrale, u: *Historicizam*

u Hrvatskoj, katalog izložbe, Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, 2000., 271–291; IRENA KRAŠEVAC, Skulptura i oltari đakovačke katedrale u kontekstu sakralne umjetnosti 19. stoljeća, u: *Zbornik međunarodnog znanstvenog skupa »Josip Juraj Strossmayer povodom 190. obljetnice rođenja i 100. obljetnice smrti«*, HAZU, Zagreb, 2006., 453–466.; ISTA, Oltari đakovačke i zagrebačke katedrale – primjeri kvalitetne historicističke sakralne baštine u sjevernoj Hrvatskoj u: *Zbornik 5. Strossmayerovih dana*, Đakovo, 2007., 43–74.

6 Herman Bollé, *retrospektiva*, Muzej grada Zagreba, Zagreb, 1976. (autorica izložbe: Željka Čorak), katalog nije objavljen; Počeci *Obrtne škole i vizualni identitet Zagreba*, 15. zagrebački salon, retrospektiva, katalog izložbe, Umjetnički paviljon, Zagreb, 8. svibnja – 8. lipnja 1980. (konceptcija i realizacije izložbe i kataloga: Željka Čorak, Žarko Domljan, Ljiljana Nikolajević i Krešimir Tadić).

7 Usp. Skice za biografije značajnijih nastavnika na Obrtnoj školi (Priredio Žarko Domljan), u: (bilj. 6, 1980.), 20, cit.: »Morak, Dragutin. Kipar rođen u Moravskoj. Predavao 'nauk o modelovanju' na Obrtnoj školi od njenog osnutka 1882. Izveo je kipove na pročelju župne crkve u Dubrancu (1886.), kip Spasitelja i više skulptura u unutrašnjosti crkve u Dugom Selu, reljef na pročelju franjevačke crkve u Zagrebu i na pročelju župne crkve u Krapini. Po Bolléovim nacrtima izvodi figuralne kipove u kapeli na Ilirskom trgu, a s I. Franzom i tri oltara i propovjedaonicu u župnoj crkvi u Bjelovaru. Njegovo su djelo i kameni kipovi na zgradi Prve hrvatske štedionice te kipovi na Etnografskom muzeju koje izvodi

po Valdecovim skicama. Izlagao je kiparske radove na Milenijskoj izložbi u Budimpešti 1896.«

8
ŽELJKA ČORAK, Bollé u funkciji grada, u: *Život umjetnosti* 26/27 (1978.), 29–30; ISTA, Katedrala u funkciji grada. Uz problem zaštitnih radova na katedrali, u: *Život umjetnosti*, 28 (1979.), 55–57; ISTA, Katedrala i XIX. stoljeće, u: ANA DEANOVIĆ – ŽELJKA ČORAK – NENAD GATTIN, *Zagrebačka katedrala*, Zagreb, 1988., 257–304; ISTA, Zagrebačka katedrala i XIX. stoljeće, u: *Život umjetnosti*, 30–31 (1988.–1989.), 145–149; ISTA, Nove himere. Mali doprinosi obnovi zagrebačke katedrale, u: *Život umjetnosti*, 56–57 (1995.), 10–13; ISTA, Obnova kipova na zagrebačkoj katedrali: Josef Beyer rukom Vladimira Herljevića, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 20 (1996.), 159–165.

9
LELJA DOBRONIĆ, Skulpturalni ukrasi zagrebačke arhitekture druge polovine XIX. stoljeća, u: *Graditelji i izgradnja Zagreba u doba historijskih stilova*, Zagreb, 1983., 140–148.

10
OLGA MARUŠEVSKI, Iso Kršnjavi kao graditelj, Zagreb, 1986., 201; ISTA, Društvo umjetnosti 1868.–1879.–1941., Zagreb, 2004. – U sklopu izložbe Društva umjetnosti u prostorijama palače Odjela za bogoštovlje i nastavu, organizirane u povodu dolaska cara i kralja Franje Josipa I. u Zagreb u listopadu 1895. sudjeluje i Morak.

11
JELENA USKOKOVIĆ, Arhitektonska plastika historicizma u Zagrebu, u: *Historicizam u Hrvatskoj*, katalog izložbe, Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, 2000., 239–261.; NELA TARBUK, Sakralno kiparstvo historicizma u kontinentalnoj Hrvatskoj, u: *Historicizam u Hrvatskoj*, katalog izložbe, Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, 2000., 263–269. – U Gliptoteci HAZU čuva se jedina dosad poznata Morakova skulptura malog formata koja se nalazi u nekoj muzejskoj zbirci, *Morska djeca*, kraj 19. stoljeća, 34 x 79 x 26 cm, koja je također bila izložena 2000. godine na izložbi *Historicizam u Hrvatskoj* (kat. br. 374). U zbirci Romana Soretića, Bolléova unuka, u Rumi, nalazio se Morakov rad *Dječja glava*. Za podatak zahvaljujem dr. Željki Čorak.

12
Ignjat Franz ponegdje se spominje i kao Ignac ili Vatroslav. Hermann Bollé potpisivao se kao Herman, a Tirolac Eduard Wagmeister u svom se hrvatskom domicilu prekrstio u Slavoljuba, kao i Fridrich – Miroslav Häcker. Dragutin Morak često se navodi kao Karlo, usp. bilj. 13.

13
U *Enciklopediji likovnih umjetnosti*, Zagreb, 1962., ne posvećuje mu se zasebna enciklopedijska jedinica, već se pod *Historijskim stilovima*, na str. 542 navodi da »kolos kipove za pročelje zagrebačke katedrale i oltarnu plastiku radi K. Morak, učitelj kiparske škole u Zagrebu, po nacrtu J. Beyera«. U *Enciklopediji hrvatske umjetnosti iz 1995./1996.* i *Hrvatskoj likovnoj enciklopediji 2005.* izostavljen je. Dragutin i Karlo Morak ista su osoba, iako se često navodi jedno ili drugo ime, što vodi do nedoumice. U literaturi se pogrešno navodi i kao Josip Morak. I suvremenici ga ne navode ujednačeno, pa se tako u tekstu Janka Holjca *Nadgrobni spomenik blagopokojnoga opata Stjepana Pogledića*, u: *Viestima Društva inženjera i arhitekata*, 16 (1895.) na str. 16 pojavljuje inicijalom A. Morak, dok se u katalogu izložbe Društva umjetnosti 1891. spominje kao Dragan Morak. Pretpostavlja se da je svoje češko ime Karel ili njemačko Karl kroatizirao u Dragutin, kako se navodi u službenim dokumentima.

14
Izvod iz matične knjige umrlih. Općina Zagreb, Područni ured Centar, redni broj 358/GG za godinu 1922. (Izvod: Ur.br. 251-02-03-01, Zagreb, 26. 10. 1992.)

15
Državni arhiv u Zagrebu (dalje: DAZ), Društveno-zdravstveni odjel, Knjiga mrtvozorstva za 1922., br. 515: Morak Dragutin, profesor Obrtne škole u m.; 83 g.; katolik, udovac (umro u Zakladnoj bolnici, dopremljen iz Prilaza 20; bronhopneumonija); umro 22. 6. u ¼ 12 dopodne; pokopan 24. 6. u 5 h popodne. Mirogoj, polje 12 A, 1 razred, grob 135 (grob je prodan, nema Morakova imena).

16
DAZ, GPZ, Knjiga zavičajnosti, od br. 10.000 do 17.950, pod red. br. 10.409 upisan je Morak Dragutin, rođ. 2. 2. 1839. u mjestu Králové Dvůr, Češka; učitelj Obrtne škole i kipar. Zavičajnost dobio odlukom: 32.532/1890., prisega: 27. 12. 1890., Državni arhiv u Zagrebu, Naredba o umirovljenju šk. god. 1915./1916. (Za podatke iz bilježaka 14, 15 i 16 zahvaljujem dr. Jeleni Uskoković na ljubaznom i kolegijalnom ustupku preslika građe iz osobnog arhiva.) Mjesto Králové Dvůr (njem. *Königinhof*) pripada okrugu Trutnov i nalazi se u blizini Kuksa, poznatog češkog termalnog lječilišta i dvorca znamenitog po baroknoj skulpturi. Iz istog je kraja i kipar Josef Morak (r. 1831.), koji je studirao na Akademiji u Pragu 1848.–1853. i potom radio u tamošnjem atelijeru kipara A. Poppa. Vidi: Nový slovník československých výtvarných umělců, II, L–Ž, Ostrava, 1993., 152. Ovaj podatak, dobiven ljubaznošću dr. Martina Krummholza iz Instituta za povijest umjetnosti Češke akademije znanosti u Pragu u listopadu 2007., otvara mogućnost povezivanja ovih dvaju generacijski bliskih kipara istog prezimena iz istog mjesta. Uvidom u matrikule moći ćemo razriješiti i tu nepoznanicu.

17
DAZ, Obrtna škola, 1882.–1914. Autorica ovog članka radila je na arhivu Obrtne škole 2006./2007. godine.

18
DAZ, Obrtna škola, kut. 1, 1882. (1–116), sign. 22013, spis bez broja: »Očitovanje / ja niže potpisani obvezujem se na Obrtnoj školi u Zagrebu naučnike podučavati u modelovanju na tjedan šest sati uz godišnju nagradu od 200 forinta, te obećajem, da ću preuzetu dužnost učitelja te struke po propisih kućnoga reda osnove nauke i razdielenja satih po najboljem svom znanju i umieću točno, revno i savjestno vršiti i svim odredbama direktorija toga zavoda se pokoravati / U Zagrebu 18. listopada 1882. / Dragutin Morak, kipar.«

19
DAZ, Obrtna škola, kut. 1, 1883. (117–650), sign. 22013, spis br. 434: »Upravljajućem odboru umjetničkog društva / Zaključak direktorija pod točkom 5. zapisnika da se učitelju modelovanja Dragutinu Moraku obzirom na povećani broj učevnih satih poviši nagrada od godišnjih 200 na 350 f. Novi dekret s povećanjem plaće od 1. siječnja 1883. / Za Vladu / Vončina.«

20
DAZ, Obrtna škola, kut. 1, 1883. (117–650), sign. 22013, spis br. 516: »Upravljajućem odboru društva umjetnosti u Zagrebu / Rješenje / Morak Dragutin podučavati će u modelovanju u I. razredu 14 satih na tjedan, uz godišnju nagradu od 45 for.«

21
DAZ, Obrtna škola, kut. 2, 1884. (1–724), sign. 22014, spis br. 173: »Visoka zemaljska vlado! / Pošto kipar Franz ne može uspješno podučavati 36 učenika tj.: 16 frekventanata i 20 pitomca koji je kod njega na satu to moli ovaj direktorij nek vis. Zemaljska vlada izvoli da se može najmiti Dragutin Morak za učitelja kiparstva frekventanata počam od 1. svibnja t.g. To čini 6 satih na tjedan a

odštetu od 16 for. mjesečno za što u budžetu nemamo pokrića. / U Zagrebu 29. IV 84. / Dr. Kršnjavi.« Frekventantima (*frequentanti* kako stoji u spisima) su nazivani polaznici Obrtne škole koji nisu bili redovni učenici (pitomci). Uglavnom su to bile već odrasle osobe s izučenim zanimanjem (npr. učitelji srednjih škola), koji su se htjeli dodatno obrazovati u nekom od umjetničkih odjela škole, a pristup je bio dozvoljen i ženama.

22

DAZ, Obrtna škola, kut. 5, 1886. (301–1000), sign. 22016., spis br. 733.

23

DAZ, Obrtna škola, kut. 6, 1887. (3–500), sign. 22017, spis br. 41.

24

DAZ, Obrtna škola, kut. 11, 1889. (501–977), sign. 22021, spis br. 561, Gradskom poglavarstvu u Zagrebu dostavljen je popis učitelja i poslovođa Obrtne škole.

25

DAZ, Obrtna škola, kut. 9, 1888. (501–1154), sign. 22019, spis br. 692: »Slavno ravnateljstvo / Iz obiteljskih svojih odnošajih primoran je potpisani u Beč putovati stoga najsmjernije umoljava slavno ravnateljstvo da bi mu za dana 16, 17 i 21. t. mj. blagohotno dopust podieliti blagoizvoljelo / Zagreb dne 13. kolovoza 1888 / Dragan Morak / učitelj.«

26

DAZ, Obrtna škola, kut. 3, 1885. (1–800), sign. 22015, dopis Direktorija Obrtne škole Zemaljskoj Vladi pod br. 6556 s popisom frekventanata odnosno frekventantica Obrtne škole »da uzmognu posjetiti zemaljsku izložbu u Budimpešti od 11. do uključivo 16. srpnja t. g.«, u potpisu: *Jelena Morak*.

27

DAZ, Obrtna škola, kut. 11, 1889. (501–977), sign. 22021, spis br. 883/89, »Helene Morak, kat. br. 28. 1 Cilinder; br. 87. 1 Vaza; br. 168. Platte – prodano oseič. Gradskom poglavarstvu.« (popis se odnosi na prodajnu izložbu iz 1886.).

28

Josip Bauer, slikar (Warth, Austrija oko 1845. – Zagreb, 17. veljače 1916.); Marija Bauer (Linz, Austrija, 1852. – Jablonec, Češka, 1936.).

29

DAZ, Obrtna škola, kut. 13, 1890. (501–969), sign. 22023, spis od 24. prosinca 1890.

30

DAZ, Obrtna škola, kut. 17, 1892., (501–1109), sign. 22027, spis br. 925 od 8. studenog 1892.: Molba Dragutina Moraka za stalno namještenje kao učitelja u Obrtnoj školi nakon deset godina službe i preporuka Ravnateljstva, cit.: »Pošto Morak već deset a Franz devet godina na zavodu na potpuno zadovoljstvo ravnateljstva služe, potpisano ravnateljstvo molbe najtoplije na blagohotno usvajanje prosljedjuje«, i kut. 18, 1893. (4–979), sign. 22028, spis Kr. Hrv.-slav.-dalm. Zemaljske vlade, Odjela za bogoštovje i nastavu, br. 15.277: Ravnateljstvu Obrtne škole, cit.: »Pošto su učitelji za modelovanje i kiparstvo na zemaljskoj obrtnoj školi u Zagrebu Ignjat Franz i Dragutin Morak dosadanjim svojim službovanjem na tom zavodu preko propisanog trogodišta a i ostalim propisanim uvjetima udovoljili, potvrđuju se isti stalno u učiteljskoj službi. Zagreb, 27. prosinca 1892.«

31

DAZ, Obrtna škola, kut. 26, 1902. (551–814), sign. 22024 (spis bez broja) Očitovanje o nastavnicima (Bolléov rukopis na njemačkom jeziku): »Herr Morak ist seit der Gründung der Anstalt als Leh-

rer für der Modellierungunterricht thätig, speziell für figuralen Darstellungen. Herr Morak konnte in folge seiner Vorbildung im Zeichen in der Urlaubszeit des Herrn Prof. Mašić denselben in Unterricht vertreten.« U potpisu: *HBollé*.

32

DAZ, Obrtna škola, kut. 27, 1903. (301–742), sign. 22025.

33

DAZ, Obrtna škola, kut. 25, 1902. (1–550), sign. 22034, spis br. 46.771 od 2. listopada 1902. Popis službujućih u Kralj. zem. obrtnoj školi u Zagrebu koji su zvani za službu porotničku, prema ustanovi 5. 6. zakona od 17/V 1875.

34

OLGA MARUŠEVSKI (bilj. 10, 2004.).

35

Izložba radova Obrtne škole u Zagrebu, u: *Narodne novine*, 253, 5. 11. 1983.

36

Izložba je priređena u povodu proslave 50-godišnjice Hrvatsko-slavonskoga gospodarskog društva i bila je dotada najveće izložbeno događanje u Zagrebu. Važnost te izložbe kao gospodarskog i kulturološkog fenomena u razvoju grada prikazana je na izložbi održanoj 2007. u Muzeju grada Zagreba, na kojoj je težište bio njezin gospodarski značaj, dok se umjetnička izložba ne spominje. Usp.: *Korak do novog stoljeća, gospodarska izložba u Zagrebu 1891.*, katalog izložbe, ožujak–svibanj 2007. U katalogu su reproducirane brojne fotografije iz onoga vremena, pa tako i one na str. 58 i 65, na kojima su vidljiva Morakova djela.

37

OLGA MARUŠEVSKI (bilj. 10, 2004.), poglavlje *Međunarodna izložba umjetnina 1891. godine*, 97–100. Od kipara izlažu još Ivan Rendić, Matija Ozbić, Hans Brandstätter i Hans Gschiel iz Graca, te Josef Beyer iz Beča, koji je izložio *Bogorodicu s dva anđela*, model za kip na pročelju Katedrale,

38

Katalog izložbe Društva za umjetnost i umjetni obrt, Zagreb, 1891. (Arhiv za likovne umjetnosti HAZU).

39

Fotografije spomenutih skulptura objavljene su u časopisima *Obrtnik*, 33, 20. 9. 1891., 271 i *Dom i svijet*, 21 (1891.), 308, 336.

40

Usp. prigodnu publikaciju *Gospodarsko-šumarska jubilarna izložba Hrvatsko-slavonskoga gospodarskoga društva u Zagrebu godine 1891.* (priredio Janko Ibler), U Zagrebu 1892.

41

OLGA MARUŠEVSKI (bilj. 10, 2004.), 144.

42

MILAN KREŠIĆ, Milenijska izložba 1896., Zagreb, 1897., 376.

43

Počeci Obrtne škole i vizualni identitet Zagreba (bilj. 6 i 7, 1980.).

44

Hermann Bollé i Obrtna škola u Zagrebu. Izložba u povodu 120 godina Škole primijenjene umjetnosti i dizajna, katalog izložbe, Hrvatski školski muzej, Zagreb, 2002. (autorica izložbe i teksta kataloga: Vesna Rapo).

45

O bečkoj arhitektonskoj dekoraciji v.: WALTER KRAUSE, *Die Plastik der Wiener Ringstrasse von der Spätromantik bis zur Wende um 1900*, objavljeno u sklopu serije *Die Wiener Ringstrasse*

se. *Bild einer Epoche*, sv. IX/3, (ur.) Renate Wagner-Rieger, Wiesbaden, 1980.; WALTER KRAUSE, Die Bauskulptur der Wiener Ringstrasse, u: *Geschichte der bildenden Kunst in Österreich, 19. Jahrhundert*, sv. V, (ur.) Gerbert Frodl, Prestel, 2002., 487–490. i TRAUTE FABICH-GÖRG, Wiener Stolz. Die Rathauskulpturen und Ihre Modelle im Wien Museum. Katalog der Plastiken in Wien Museum, sv. 1, Beč, 2003. (publikacija je objavljena prva u nizu cjelovita katalogiziranja 1600 modela skulptura 19. stoljeća koje se čuvaju u Muzeju grada Beča).

46

TRAUTE FABICH-GÖRG (bilj. 45), 108–118.

47

Ignjat Franz, klesar i kipar (Frenštád, Moravska, 1855. – Zagreb, 1942.). Obrt je učio u Moravskoj, usavršio se u Beču radeći na Vijećnici F. Schmidta. S H. Bolléom došao je 1879. u Zagreb kao stručnjak u katedralnu klesarsku radionicu. Godine 1883.–1920. bio je učitelj modeliranja na Obrtnoj školi. (Izvor: *Likovna enciklopedija Hrvatske*, 1995.)

48

Katalog izložbe (bilj. 37), kat. br. 17. Morak Drag., prof., Zagreb, Glava Croatie. Izradjena za pročelje učiteljskog doma. V. i: LELJA DOBRONIĆ (bilj. 9), 133. Skupina nosi naziv *Prosvjeta*, a prikazuje učiteljicu, dvoje učenika i dva grifona s grbom grada Zagreba i grbom Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Od izgradnje 1889. figure su se nalazile nad središnjim rizalitom pročelja zgrade Hrvatskog učiteljskog doma. Uklonjene su 2002. i zamijenjene replikama 2005., dok su restaurirani originali postavljeni u ulaznom dijelu zgrade. Replike i restauriranje originalnih skulptura obavio je Hrvatski restauratorski zavod.

49

Fotografija skulpture objavljena je u časopisu *Dom i svijet*, 21 (1891.) 336, uz legendu: *Zagrebačka izložba: Paviljon šampanjca kneza Schaumburg-Lippe i kip »Poljodjelstva«*, dok se na str. 16 spominje kao *Žetelica*, na što navode i simboli koje drži u ruku, snop žita i srp.

50

Ženska figura na kupoli s visoko uzdignutom bakljom u desnoj ruci i palmovom granom u lijevoj, poznata kao *Genij prosvjete* nije Morakov rad, već je najvjerojatnije nabavljena u Austriji. Usp. JELENA USKOKOVIĆ (bilj. 11), 253. Skulptura je za izložbu *Historicizam u Hrvatskoj*, 2000., restaurirana i pohranjena u Muzeju za umjetnost i obrt, dok je na zgradu postavljena pozlačena kopija.

51

Usp.: *Dom i svijet*, 14 (1894.), 258–259. i *Dom i svijet*, 16 (1895), 306–307, 312–313. Ova figuralna plastika na krovnim uglovima zgrade danas je poznata samo prema fotografijama i reprodukcijama iz onoga vremena. Opširnije o podizanju Starčevićeva doma v.: SNJEŠKA KNEŽEVIĆ, *Zagrebačka zelena potkova*, 1996., 187–189 i 517–518 s reprodukcijama fotografija Morakovih figuralnih grupa *Domovina* i *Govornništvo*, preuzetih iz časopisa *Dom i svijet*, 16 (1985.).

52

JELENA USKOKOVIĆ (bilj. 11), 593.

53

Počeci Obrtne škole i vizualni identitet Zagreba (bilj. 6, 1980.), 20.

54

OLGA MARUŠEVSKI (bilj. 10, 1986.), 124–135; ISTA, *Historicizam u crkvenom graditeljstvu*, u: *Sveti trag*, katalog izložbe, Zagreb, 1994., 499–527; ISTA, *Hodočasnička crkva Majke Božje Sniježne u Mariji Bistrici*, u: *Početak boljega svijeta, Blažena Dje-*

vica Marija u Hrvatskom zagorju, Krapina, 1998., 153–162; ISTA, *Obnova hodočasničke crkve Majke Božje Sniježne u Mariji Bistrici 1874.–1882.*, u: *Iz riznice Marije Bistrice*, katalog izložbe, Galerija dvorca Oršić, Muzeji Hrvatskog zagorja, Gornja Stubica, 1999.; ISTA, Herman Bollé – arhitekt, restaurator i obrtnik; u: *Historicizam u Hrvatskoj*, katalog izložbe, MUO, Zagreb, 2000., 58; IRENA KRAŠEVAC, *Čudotvorna gotička Bogorodica u historicističkoj crkvi – Marija Bistrica, najveće sjevernohrvatsko prošteništa u srcu Hrvatskog zagorja*, u: *Povijest, baština i kultura Krapinsko-zagorske županije*, Krapina, 2007., 152–161.

55

VJEKOSLAV NORŠIĆ, O gradnji svetišta Marija Bistrica, rukopis u arhivu Župe Marije Snježne u Mariji Bistrici, cit. na str. 34: »Kipove za oltare, pročelje crkve i fasadu glavnoga ulaza u cinkturu izradio je g. 1881. bečki umjetnik Fritsch, a izvajdavao ih je Čeh Morak. Morak je načinio i onaj ogromni kip sv. Kristofora nad ulazom u kor koji je prije bio smješten na jednoj konzoli nove sakristije, kao i kipove sv. Josipa i sv. Katarine u kapelama pred crkvom.« Josef Fritsch (Setzdorf, 1840. – nakon 1912.), austrijski kipar, pohađao Bečku akademiju, do 1893. djelatan u Beču, izradio skulpture za Prirodoslovni muzej i Gradsku vijećnicu, usp. *Thieme – Becker Künstlerlexikon*, 11/12, Leipzig, 1999., 503. Usp. i: TRAUTE FABICH-GÖRG (bilj. 45) s popisom i reprodukcijama skulptura za bečku Gradsku vijećnicu, modeli kojih su pohranjeni u Bečkom gradskom muzeju (Wien Museum). Modele za alegorijske figure postolarskog i mesarskog zanata za bečku Vijećnicu pokazao je na izložbi u Zagrebu, ali očito nije imao namjeru zadržati se u Hrvatskoj.

56

Josef Beyer (Beč, 28. 2. 1843. – Beč, 21. 8. 1917.) u: *Thieme – Becker*, Leipzig, 1999., sv. 3–4, 567–568. Usp.: RUDOLF HORVAT, *Prvostolna crkva u Zagrebu*, Zagreb, 1941., 25–27; *Hrvatski biografski leksikon*, Zagreb, 1983., sv. I., 753. O Beyerovim kipovima za Katedralu v.: ŽELJKA ČORAK, *Obnova kipova na zagrebačkoj katedrali: Josef Beyer rukom Vladimira Herljevića*, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 20 (1996.), 159–165; JELENA USKOKOVIĆ (bilj. 11), 239–261.

57

TRAUTE FABICH-GÖRG (bilj. 45). Na natječaju 1877. god. za izradu skulpturalne dekoracije Gradske vijećnice odabran je Josef Beyer kao vodeći umjetnik za izvedbu dviju skulptura na bočnim stranama (*Trgovac* i *Tiskar*) i za *Alegoriju pravde* na začelju. Godine 1880. dobio je izvedbu skulpture *Nosača grba grada Salzburga* na pročelju, a 1882. kipove austrijskih vojvoda Henrika II. i Leopolda VI. na erkerima. Sadreni modeli čuvaju se u Muzeju grada Beča.

58

ŽELJKA ČORAK (bilj. 56), 159–165.

59

Beyer, Josef, Beč, *Bogorodica s dva anđela*. Model za kip, koji je na pročelju stolne crkve zagrebačke, kat. br. 24. V. Katalog izložbe Društva za umjetnost i umjetni obrt u Zagrebu 1891., 8.

60

Historicizam u Hrvatskoj, katalog izložbe, Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, 2000., kat. br. 346: Bogorodica s Isusom i anđelima, originalni model za zabat između tornjeva, autor: bečki kipar Josef Beyer, sadra, visina: Bogorodica 170 cm, anđeli 106 cm, sign. *Jos. Beyer fecit*.

61

Herman Bollé je prvom inventarizatoru/kustosu Katedrale Ljudevitu Ivančanu osobno dao podatke za upis u *Inventar Metropolitanske crkve zagrebačke, sastavljen 1915. god.* (rukopis), *Riznica*

Zagrebačke katedrale. ANTUN IVANDIJA: Inventar Riznice Zagrebačke katedrale, II. dio, V. svezak: Dokumenti i nacrti katedrale te popis namještaja u riznici, D 47, Zagreb, 1989. Usp. i KAMILO DOČKAL, Zbirka građevnih nacrtu u zagrebačkom Dijecezanskom muzeju, u: *Vijesti muzejsko-konzervatorskih radnika NR Hrvatske*, Zagreb, 1 (1956.), 22 (Br. 7. PRVOSTOLNA CRKVA. Nacrti za pojedine oltare: za glavni oltar iz god. 1884., oltar sv. Petra i Pavla iz 1886., oltar sv. Josipa iz 1886., oltar sv. Ladislava iz god. 1887., oltar Majke Božje iz god. 1887. Sve od arh. Hermana Bollé-a.)

62
OLGA MARUŠEVSKI (bilj. 10, 1986.), 160; ŽELJKA ČORAK (bilj. 8, 1988.), 290.

63
Katalog izložbe Društva za umjetnost i umjetni obrt, Zagreb, 1891., kat. br. 1. Morak Dragan, prof., Zagreb, Kip Bogorodice, izradjen na pročelju nadbiskupove palače.

64
JANKO HOLJAC, Nadgrobni spomenik blagopokojnoga opata Stjepana Pogledića, u: *Viesti Društva inženira i arhitekata*, 16 (1895.), 2, 16 (nacrt, list 6); LELJA DOBRONIĆ (bilj. 9), 144–145.

65
Spomenik Stjepanu Poglediću uvrstile su u svoje publikacije ŽELJKA ČORAK (bilj. 8, 1980.) i LELJA DOBRONIĆ (bilj. 9). Natpisna ploča na spomeniku: »STJEPAN POGLEDIĆ / prepozit bl. Djevice Marije Glogovničke / vitez Leopoldova reda / začasni gradjanin slob. i kr. gl. grada Zagreba / licenciat sv. bogoslovlja / doktor filosofije i slobodnih znanosti / svećenik jubilar i nestor nadbiskupije zagrebačke / bivši 56 godina župnikom grada Zagreba / * 7. XI. 1892. u 91. god. života a u 67 god. svećeničtva.«

66
ŽELJKA ČORAK, Bollé u funkciji grada, u: *Život umjetnosti*, 26/27 (1978.), 29–30.

67
Natpisna ploča s unutrašnje strane kapele: »Na čast Raspetom Spasitelju a u blagi spomen mom ujaku Dr. Stjepanu Poglediću opatu i župniku grada Zagreba podigla Antonija Splitzer 1893.«

68
KAMILO DOČKAL, Zbirka građevnih nacrtu u zagrebačkom Dijecezanskom muzeju, u: *Vijesti Društva muzejsko-konzervatorskih radnika NR Hrvatske*, Zagreb, 1/1956., 20.

69
STJEPAN KOŽUL, Sakralna umjetnost Bjelovarskoga kraja, Zagreb, 1998., 518–525 (s navodima arhiva).

70
Za ovu atribuciju još nedostaje utemeljenost u arhivskoj građi, ali je donesena na osnovi kvalitete same skulpture, koja je podignuta upravo u razdoblju obnove krapinske Župne crkve (na postamentu su uklesane godine 1897. i 1903.) i komparativno s drugim Morakovim kipovima. Kip odaje ruku vještog kipara, kakav je bio Morak, a može se usporediti sa skulpturama istoga sveca iz njegova opusa na Oltaru sv. Josipa u Zagrebačkoj katedrali i u Glavnoga oltara u Bjelovaru.

71
WALTER KRAUSE (bilj. 45, 1980.), 99.

72
CORNELIA REITER, »Akademischer« Klasizismus versus »nazarenische« Romantik, u: *Geschichte der bildenden Kunst in Österreich, 19. Jahrhundert*, (ur.) Gerbert Frodl, Prestel, 2002., 451–454; WALTER KRAUSE (bilj. 45).

Summary

Irena Kraševac

Dragutin Morak – A Forgotten 19th-Century Sculptor in Croatia

Most of the sculptural decoration on Zagreb's representative palaces, church façades, and altars from the second half of the 19th century has been attributed to Dragutin Morak, a sculptor who gained his experience while working in Vienna and who was invited to Croatia by Herman Bollé. He took up residence in Zagreb and in 1882 became the first teacher of sculpting at the recently established School of Crafts, where he trained the first generation of sculptors associated with Croatian modernism: Robert Frangeš Mihanović and Rudolf Valdec. His sculptures are equally present in sacral and profane architecture, most prominently on buildings designed by Herman Bollé and Hönigsberg & Deutsch.

Morak's sacral sculpture was modelled upon Josef Beyer, a prominent historicism sculptor from Vienna, but he also frequently introduced his own creations, with a perfection of performance that followed the traditional academic neo-classicist style of mature historicism. Since Morak has only been marginally mentioned in art-historical literature, the author of this study is of the opinion that the sculptor deserves a more adequate treatment and the corresponding place in the history of Croatian sculpture.

Keywords: Dragutin Morak, historicism, sculpture, architectural decoration, altar